

BALLABÁS DÁNIEL

SZÉCHENYI ISTVÁN KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI KULTUSZA ÉS A SZÉCHÉNYI NEMZETSÉG¹

Tanulmányom, látszólag, Széchenyi István Horthy-korszakbeli kultuszáról szól. E témaválasztás azonban alkalmat szolgáltat arra is, hogy megpróbáljam konceptualizálni a korszak vonatkozásában a címben szereplő nemzetség szót – jelen esetben a Széchenyiek példáján keresztül megközelítve. A történelem segédtudományai című kötet Genealógia fejezetében azt olvashatjuk, hogy a „nemzetség” egy „közös őstől származó, azonos nevű ivadékok sora. A legkorábbi időkben a közös anyától való leszármazás, a későbbi társadalmi fejlődés során a közös apától való leszármazás számított.”² Fügedi Erik bővebb meghatározása szerint „több, egymással rokon családról [van szó], esetenként családok egész halmazataról, amelyek tagjait apai ági (patrilineáris) rokonság kötötte össze. ... ezen túl nemcsak horizontálisan ölelt fel több azonos fajta egységet, hanem vertikálisan is, ugyanennek a halmaznak a megelőző nemzedékben/nemzedékekben élt egységeit és jövőbeli leszármazóit is.”³ A genealógia tehát, nem meglepő módon, a származás közössé-

---

1 A tanulmány elkészítését az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című pályázat támogatta.

2 *Pandula Attila*: Genealógia. In: A történelem segédtudományai. Szerk. Bertényi Iván. Budapest, 2001. 18.

3 *Fügedi Erik*: Az Elefánthyak. A középkori nemes és klánja. Budapest, 1999. 7., 18–21. Fügedi a család és az általa klánnak nevezett nemzetség viszonyát a következőképpen határozta meg: „A klán ... a magyar nemesség társadalmi alapegysége annak ellenére, hogy a klán családokban él és gazdálkodik.” (Fügedi 1999. 41.) Lásd még: *Kósa László*: „Hét szilvafa árnyékában”. A nemesség alsó rétegének élete és mentalitása a rendi társadalom utolsó évtizedeiben Magyarországon. Budapest, 2001. 125–127.

ge felől közelíti meg a nemzetség fogalmát. Ősei azonban kétségkívül mindenkinek vannak. Kérdésesnek látszik viszont, hogy vajon közös nevezőre hozható-e mondjuk egy magát honfoglaló ősoktól, de legalábbis adatokkal igazolhatóan a középkorból származtató nemzetség azzal, amelynek első ismert őse terménykereskedőként tűnt fel a napóleoni háborúk korában. Ha ugyanis pusztán a genealógia oldaláról nézzük, akkor mindkettő egyaránt leírható a nemzetség fentebb idézett fogalmával. Emellett minden bizonnyal mást jelentett egy nemzetség tagjának lenni a rendi korszak végén, mint hetven esztendővel később, a Monarchia összeomlásának idején. Érdemes tehát elgondolkodni azon, hogy a közös származás – szorosabb vagy lazább – összekötő kapcsán kívül a Horthy-korban vajon megtölthető-e még valamilyen egyéb, konkrét tartalommal is a nemzetség fogalma.

A rendi korszakban – nem feledve a nemzetségek kultuszközösség jellegét sem, amely például a reprezentatív ősgalériákban, a közös temetkezőhelyekben vagy bizonyos keresztnevek preferálásában mutatkozhatott meg – az ősiségen alapuló földbirtokrendszer teremtett anyagilag motivált érdekközösséget a birtokos nemesi és főnemesi nemzetségek tagjai között.⁴ Ebben a kontextusban a genealógia is pőre gyakorlati funkcióval bír: a nemesi jogokkal való élés és az ősi jószágból való részesedés lehetősége időről időre megkívánta a rangot vagy a birtokot megszerző közös őstől való leszármazás igazolását.⁵ A birtokos nemesi nemzetségek összetartása intézményes formában is megnyilvánulhatott. Egyes nemzetségek ugyanis – csak a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának őrizetében fennmaradt iratokat tekintve: a Bánffyak, a Csákyak, a Dessewffyek, az Erdődyek, a Harruckerek, a Kállayak, a Lónyayak, a Majthényiek, a Máriássyak – többé-kevésbé rendszeres időközönként úgynevezett nemzetségi gyűléseket (családüléseket) tartottak, amelyre minden felnőtt atyafi hivatalos volt. A 18. század közepe után már írásos jegyzőkönyvekben dokumentált rokoni összejövetelek döntési jogköre a közös ingatlan- és pénzvagyonra, az ezzel összefüggő úrbéri és

4 *Fónagy Zoltán*: A nemesi birtokviszonyok az úrbérrendezés korában I–II. Budapest, 2013. 56.

5 *Kósa L.*: Hét i. m. 125–127.; *Tóth István György*: Karddal szerzett és piacon vett armálisok: a végváriak útjai a nemességbe a 18. század elején. In: A végvár és a végváriak sorsa, 1699–1723. Szerk. Petercsák Tivadar – Pető Ernő. Eger, 1991. 45–51.; *Kóta Péter*: „Ebül szerzett kutyabőr” avagy a címerlevél-hamisítások a XVIII. században. In: Előadások Vas megye történetéből II. Szerk. Tilcsik György. Szombathely, 1993. 311–316.; Armálisok. Nemesi címereslevelek a Zala Megyei Levéltár gyűjteményéből 1477–1898. Szerk. Molnár András. Zalaegerszeg, 2004. 7.

kegyúri ügyekre, közös perekre és jogszolgáltatásra, valamint a nemzetségi levéltárra terjedt ki.⁶ A birtokos nemesség körében a kései rendiség korszakában tehát mindenképpen volt egy gyakorlatiasnak mondható funkciója (is) a nemzetségi összetartozás ápolásának, amelyet alapvetően a közösnek tekintett földbirtok mozgatótt. Az ősiségi viszonyokat azonban az 1848. évi XV. törvénycikk, majd végül az 1852. november 29-én kibocsájtott császári nyílt parancs megszüntette, s számos egyéb rendelkezés nyomán lefektetésre kerültek a polgári földtulajdon alapjai. Ebben az új szituációban a nemzetségek mint birtoklási közösségek elveszítették a korábbi szerepüket, kohéziójuk jogi biztosítója megszűnt. Jól szimbolizálja ezt az az évszázadokig féltve őrzött nemzetségi levéltárak funkcióvesztése, feleslegessé válása. Pesty Frigyes 1872-ben papírra vetett szavai szerint: „A tudomány érdekében valódi szerencsének lehet nevezni azon körülményt, hogy az ősiség Magyarországon oly soká fennállott, mert a birtokos családok szükségét látták, hogy azon okmányokat, melyeken birtokaik jogcíme alapszik, kiváló gonddal őrizték.”⁷ Melczer István viszont 1886-ban már úgy látta, hogy „[a]z ősiség eltörlése óta családi levéltárainkra kevesebb gond fordítatik, sokan azokat a külföldi eredetű telekkönyvezés következtében haszontalan lomnak kezdik tekinteni.”⁸ Pusztán genealógiai értelemben persze a polgári korszakban is léteztek a korábbi nemzetségek, de tényleges, valóban működő közösségről csak azoknál beszélhetünk, amelyek hosszabb távon fel tudták tölteni valamivel a jogilag kiüresedett keretet. Az alábbiakban a Széchenyieken keresztül erre szeretnék egy példával szolgálni.

A Széchenyi nemzetség 1848–1945 között

A Széchenyi nemzetség első ismert őse Márton volt, aki a 16–17. század fordulóján élt. A nemességet fiai, György és Lőrinc szerezték meg 1629-ben, a grófi rangot pedig utóbbi fia, II. György kapta 1697-ben. A grófságra emelkedett György leszármazottjainak harmadik generációjában azonban

6 *Kállay István*: A családülés. Levéltári Közlemények, 1972/1. 3–30.; Lásd még: *Szilágyi Adrienn*: Egy maradványuradalom birtokigazgatása a családülési jegyzőkönyvek tükrében. Levéltári Szemle, 2013/3. 55–67.

7 *Pesty Frigyes*: A Kállay-család levéltára. Századok, 1872. 387.

8 *Melczer István*: A családi levéltárak érdekében. Turul, 1886/4. 190.

a nemzetség a kihálás szélére került: az 1770-es végére Széchenyi Ferenc (1754–1820) maradt az egyetlen élő férfi utód. Neki viszont három fiúgyermek is megélte a felnőttkort, így már többé nem fenyegette kihálás a nemzetséget.⁹ A fentiek következtében a 18. század végén egyetlen személy, Ferenc kezében összpontosult a nemzetség teljes birtokállománya. Ő 1814-ben – a következő évben megszerzett királyi jóváhagyással – három elsőszülöttségi hitbizományt alapított fiai, Lajos (1781–1855), Pál (1789–1871) és István (1791–1860) számára, a maradék szabad birtokait pedig felosztotta közöttük. A birtoklás és öröklés szempontjából tehát az 1810-es években három különálló ágra szakadt a Széchenyi nemzetség.¹⁰ Az ősiség eltörlése ezt a különállást erősítette meg az 1850-es évek első felében.

Idővel a nemzetség tagjainak száma is nagyon megnövekedett:

Időpont	Létszám
1850.01.01.	27
1860.01.01.	31
1870.01.01.	46
1880.01.01.	58
1890.01.01.	64
1900.01.01.	72
1910.01.01.	93
1920.01.01.	105
1930.01.01.	103
1940.01.01.	99

9 A genealógiai adatok forrása itt és a továbbiakban: *Gudenus János József: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. IV. kötet.* Budapest, 1998. 26–53.

10 A Széchenyi nemzetség birtokviszonyaival kapcsolatban lásd: *Ballabás Dániel: A főrendiházi cenzus a gyakorlatban – a Széchenyiek példáján keresztül megvilágítva.* Acta Academiae A griensis. Sectio Historiae, 2013. 239–259.

Míg a 18–19. század fordulóján Széchenyi Ferenc és fiai egyetlen, szűk értelemben vett családot alkottak, addig a század második felében már több tucat – és az 1920-es évekig folyamatosan növekvő számú – leszármazott viselte a Széchenyi nevet. (Egyikük, Széchenyi Viktor, egyenesen „az elszaporodás időszaka” gyanánt említi az 1871 és 1920 közötti időszakot.¹¹) E folyamat önmagában is gyengítően hathatott a nemzetség összetartására.

Intézményesített szinten a 19. század második felében az alábbi kapcsolatok léteztek a nemzetség tagjai között:

- *A hitbizományok.* Bár a Széchenyi Ferenc által a fiai számára alapított hitbizományi birtokok rendszeresen a három fiú, Lajos, Pál és István ágán voltak tovább örökítendőek, az alapító intenciója szerint azonban nem szakadt meg teljesen az öröklési kapcsolat az egyes ágak között: „Ha közülük egyik kihalna a férfi ágon, majorátusának javai szálljanak át az életben lévő másik két legidősebb fiúra és ezek ágaira, egyenlő részben mind a két majorátus közös kezelése alatt. Ha a kettő közül egyik ismét kihalna a férfi ágon, akkor lépjen be az életben lévő harmadik legidősebb fiú az egész birtokba”.¹²
- *A nemzetségi levéltár.* A 17. század vége óta folyamatosan gyarapított levéltár fenntartására, elhelyezésére és kezelésére Széchenyi Ferenc különös gondot fordított a végrendeletében. Az archívum 1833-tól kezdve a soproni Széchenyi-palotában, kifejezetten a levéltár számára épített helyiségekben volt tárolva. Fenntartása azonban a század vége felé már gondot jelenthetett a Széchenyieknek, ezért 1895-ben örökletétként felajánlották a Magyar Nemzeti Múzeum számára: „A Széchenyi Nemzetség Sopronban lévő levéltárának ez időszerinti őrzői ... Abban a meggyőződésben élnek, hogy a felajánlt levéltárnak abban az intézményben van legillőbb helye, melynek egyik ősrünk, gróf Széchenyi Ferencz volt megalapítója”. Az 1896 tavaszán valóban

11 *Széchenyi Viktor*: Töredékek a sárvár-felsővidéki gróf Széchenyi nemzetség történelméből. Székesfehérvár, 1933. 100.

12 *Széchenyi V.*: Töredékek i. m. 100. Széchenyi Ödön rangon aluli házasságaira hivatkozva (amelyet tiltott az alapítólevél) az idézett kikötésnek köszönhetően vette kezelésbe a nemzetség másik két ága István hajdani hitbizományát az 1920-as évek elején. Bővebben lásd: *Ballabás Dániel*: Gróf Széchenyi Ödön különös házasságai. In: Széchenyi István és Zemplén megye. Szerk. Tamás Edit. Kráľovský Chlmec 2011. 114–125.

Budapestre szállított levéltár tulajdonosa tehát továbbra is a Széchenyi nemzetség maradt, csak az elhelyezésében és a kezelésében történt változás.¹³

- *A nagyecenki mauzóleum.* A cenki temető 1778-ban épült barokk kápolnája Széchenyi Ferenc jóvoltából nyerte el a ma látható kibővített, klasszicista formáját 1806–1810 között.¹⁴ Ferenc, aki maga is ennek kriptájában nyert örök nyugalmat 1820-ban bekövetkezett halála után, a Széchenyi nemzetség temetkezőhelyének szánta a mauzóleumot, és fenntartásáról alapítvánnyal gondoskodott. Végakarata szerint „[e]zen familiánk kriptájába pedig ne temettessenek ennek utána mások, mint a Széchenyi grófi familiából valók, tehát a fiágon levők mindannyian, vagy a férfiak, az asszonyi nemből pedig csak azok, akik a Széchenyi nevet holtokig viselik, azok tehát, akiknek férjhez menésekor neveket változtatni kell, ide ne temettessenek.”¹⁵ A kriptát lényegében a 19. század második felében kezdték el benépesíteni az elhunyt Széchenyiek – ide került eltemetésre 1860-ban Széchenyi István is –, bár ekkor még nem mondható a nemzetség domináns temetkezési helyének. Egyesek továbbra sem itt kerültek eltemetésre, illetve természetesen máshol nyugodtak a nemzetség korábban elhunyt tagjai is.¹⁶

13 *Széchenyi V.*: Töredékek i. m. 216–220. A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárába (1882-től önálló Levéltári Osztályába) 1876-ban került be örökletétként az első nagyobb levéltár a Kállayak előző évi nemzetségi gyűlésének felajánlása nyomán. „A megindult lavina nem is állt meg többé, egész a mai napig [1932-ig]. Gyors egymásutánban küldik be levéltáraikat a Magyar Nemzeti Múzeumba az ország minden tájáról a legkiválóbb és leghíresebb családok, úgy, hogy ma, midőn már 171 család, község, családi alapítvány, közbirtokosság levéltárát őrzi ilykép a múzeumi levéltár, az egykor szerény, párezer darabból álló levéltári gyűjtemény 2 millió darabot ölel magába”. (*Sulica Szilárd*: A Múzeumi Levéltár kialakulása. Levéltári közlemények, 1932/3-4. 207–206.) Az MNM Levéltári Osztályát 1926-ban az Országos Levéltár új épületében helyezték el. 1929-ben önálló intézménnyé, Nemzeti Múzeumi Levéltárrá alakult, majd 1934-ben lényegében beolvasztották az Országos Levéltárba. (Levéltári kézikönyv. Szerk. Körmeny Lajos. Budapest, 2009. 297.) A Széchenyi-levéltár, sértetlenül túlélve a 20. századi magyar történelmi viharait, jelenleg a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára P szekciójának 623-as fondjában található. A gyűjteményt a nemzetség egészen a második világháború végéig gyarapította.

14 Kriszt György: Nagyecenk. Széchenyi-mauzóleum. Tájak-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára 400. H. é. n. 4.

15 *Széchenyi V.*: Töredékek i. m. 186., 211–213.

16 *Széchenyi V.*: Töredékek i. m. 192–206.

- *A Révay-alap.* Végül meg kell említeni azt a 30 ezer bécsi értékű forint tőkével életre hívott alapítványt, amelyet Széchenyi Ferencné született Festetics Julianna grófnő testvére, báró Révay Pálné fundált 1814-ben két nővére számára „azzal a rendeltetéssel, hogy annak kamataiból mindegyik család leány utódai, kik támogatásra szorulnának, segíelytessenek.”¹⁷

A fentiek alapján talán nem túlzás Széchenyi Ferencet a nemzetség újjáalapítójának titulálni, hiszen nemcsak genealógiai értelemben származnak tőle a későbbi korokban született Széchenyiek, hanem az említett intézményesült kapcsolatok zömének is ő volt a megteremtője. Ennek tükrében akár szimbolikusan is tekinthetjük, hogy az első nemzeti gyűlésre 1902. november 26-án, Széchenyi Ferenc múzeumkerti szobrának felavatása alkalmából került sor. Az ekkor összegyűltek jegyzőkönyvben megörökített gondolata szerint „a mostanáig létező családi alapítványok és virágzó intézmények nagy megalapítójának emléke által felbuzdulva a Széchenyi nemzetség jelen lévő tagjait a családnak minden tekintetben való összetartozásának szelleme hatotta át.” Ugyanakkor „[a]z összetartás lehetősége feltételezi azonban a közös és mindnyájunkat érintő vagy érinthető családi ügyek iránti teljes tájékozottságot. Annak előtte, midőn Sz. Ferencz fiaival képezte a nemzetséget, ezen tájékozottság könnyű szerrel volt eszközölhető, mióta azonban számosabban lettünk és az egyes ágak elszéledtek, sokan, bár az érdekek közössége ugyanaz maradt, nem ismerik, avagy különbözőképpen gondolják ismerni a létező családi alapítványokat és Ősünknek a családot érintő intézkedéseit.” Éppen ezért az egybegyűltek felszólították a nemzetség seniorjait, vagyis a három ág legidősebb élő tagját, hogy helyezték el a nemzeti levéltárban az alapítványok (Révay, kriptá) eredeti alapítóleveleit, nevezzék meg a jelenlegi kedvezményezetteket, illetve számoljanak el az általuk kezelt tőkével. Egyúttal elhatározták azt is, hogy a továbbiakban minden év februárjában, a Nemzeti Kaszinóban Széchenyi István emlékére rendezett szokásos lakoma napján a nemzetség egészét érintő

---

17 *Széchenyi V.*: Töredékek i. m. 207–211. Úgy tűnik azonban, hogy az alapítványnak kevésbé a rászoruló nők, mint inkább azok a Széchenyiek voltak a hasznélvezői, akiknek a birtokaira kihelyezték az időközben jócskán felszaporodott tőkét (és amit azok az első világháború vége felé, már az inflációs időszakban fizettek vissza). A századfordulón még közel 240 ezer korona felett diszponáló alapítvány vagyona kisebb részben rossz befektetések, majd leginkább a devalváció következtében 1927-re 21 pengő 64 fillérré zsugorodott.

ügyek megvitatása céljából össze fognak gyűlni.¹⁸ Az intézményesülés végül a következő esztendőben „A sárvár-felsővidéki gróf Széchenyi-nemzetség alapítványa” létrehozásával vált teljessé, amely három célt tűzött ki maga elé: „a) Az alapítvány létesítéséhez való hozzájárulással és annak közös kezelésével a nemzetség összetartozásának és tagjai egymás iránt való atyafiságos jóindulatának fejlesztése és erősítése. b) A szűkebb anyagi helyzetben élő vérségi tagok gyermekeinek nevelésére anyagi segély nyújtása ... c) A nemzetség vagyontalanná vált férfitagjainak segélyezése.” Együttal szilárd szervezeti keretet kapott a nemzeti gyűlés intézménye is, amennyiben a felállított öttagú igazgatótanács mellett az alapítvány egyik ügyintéző testületének ismertetett el. A gyűlésen azonban nemcsak az alapítványi tagok, hanem a nemzetség bármely férfi tagja részt vehetett. Így a serdülőkorúak is, hogy „a vérség összetartozandóságának tudata már ebben a korban beléjük ojtassék”.¹⁹ Az alapok lerakása végül a nemzetség címerének²⁰ és megnevezésének²¹ pontosításával fejeződött be (1904–1906).

18 MNL OL P 623 304. cs. VII. 29. 1. 40–41. A Széchenyi István tiszteletére rendezett díszvacsorákról lásd: Széchenyi emlékezete. Serlegbeszéd a Nemzeti Kaszinóban 1864–1944. Budapest, 2010.

19 Az (1924., 1928. és 1931. években módosított) alapítólevelet közli: *Széchenyi V.: Töredékek* i. m. 245–250.

20 A címer esetében a vita tárgyát az 1697. évi grófi diploma szív pajzsának színe okozta. A diploma ugyanis egy arany koronával díszített pajzsról szól, utóbbi színét nem említve, de értelmezhető úgy is a szöveg, hogy a koronás pajzs az aranyszínű. Megfestve viszont egyértelműen kézzel van a kérdéses pajzs. (Lásd a Magyar Nemzeti Levéltár címereslevél-adatbázisát: <http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/cimereslevel-adatbazis/adatlap/1947>) Ezt a paradox helyzetet tükrözi a Gudenus-féle genealógia is, amelynek szöveges címerleírásában aranyszínű mező szerepel, ugyanakkor a kötethez tartozó képmellékleten kézzel van megrajzolva a címer szív pajzsa. (*Gudenus J. J.: A magyarországi* i. m. 26.)

21 Az 1905. évi nemzeti gyűlés egyhangúan kimondta: „óhajtandó volna, hogy ezentúl vérségünk összes tagjai a »Sárvár-felsővidéki gróf Széchenyi« írásmódot használják; u. i. az előnévnel az »és« mellőzésével, a család nevével pedig 2 ékezzel.” (MNL OL P 623 304. cs. VII. 29. 1. 25.) Ez a kérdés a későbbiekben még több alkalommal előkerült a nemzeti gyűléseken. 1928-ban például a közgyűlés felkérte az igazgatótanácsot, hogy „szólítsa fel átiratban az Akadémia elnökségét, tegyen lépéseket, hogy ezentúl a tudományos körök és tankönyvek is a »Széchenyi« név egyedül helyes kettő ékezetes írásmódját fogadják el.” (MNL OL P 623 301. cs. VII. 28. 3. 134.) Az akadémia elnöke azonban elhárította a megkeresést azzal, hogy a legnagyobb magyar saját gyakorlatának megfelelően, kegyeletből írják egy ékezzel Széchenyi István nevét. (MNL OL P 623 301. cs. 1930. 2.) Nagyobb sikerrel jártak viszont a Nemzeti Kaszinónál, amely biztosította a nemzetséget arról, hogy „a legközelebb – 1933. február hóban – megjelenő évkönyvünkben a hibát korrigálni fogjuk s a család nevét helyesen »Széchenyi« elnevezéssel fogjuk feltüntetni.” (MNL OL P 623 301. cs. 1932. 86.)

Az alapítvány tehát immáron formailag is egy szervezetbe tagolta „gróf Széchenyi Ferencz és neje Festetics Julia grófnő egyenes leszármazó törvényes fiutódai[t], ... amennyiben a gróf Széchenyi nevet viselik és római katolikus vallásuk”.²² 1903-tól kezdve (1915 kivételével) minden esztendőben tartottak legalább egy nemzeti gyűlést, az utolsót 1944. február 6-án. Ezek jegyzőkönyvei, az igazgatótanács éves jelentései, valamint a hozzájuk csatolt számos melléklet fennmaradt a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának gyűjteményében, és szinte egyedülálló bepillantást nyújtanak egy valóban működő főnemesi nemzetség életébe.²³ Tanulmányom további forrását alapvetően az említett dokumentumok jelentik. Bár az alapítvány deklarált célja, mint láttuk, nagy általánosságban a nemzetség összetartásának erősítése és a szűkebb anyagi helyzetben lévő rokonok segítése volt, ennél azonban jóval sokrétűbb tevékenységet fejtett ki. Ebből jelen esetben a Széchenyi István kultuszához kapcsolódó momentumokat kívánom kiemelni.

Széchenyi István kultusza a Széchenyi nemzetség látószögén keresztül

Zeidler Miklós szerint a kultuszok rendszerint a következő fejlődési utat járják végig: 1) megfogalmazódik az elv, személyhez kötődő kultusz esetén megtörténik „az egyén felmutatása”; 2) a kultusz tárgya hívószóvá alakul, megjelennek a különböző ünnepélyes és hétköznapi rítusok; 3) a kultusz divatos lesz, de eközben ellaposodik, eredeti tartalmától megfosztva pusztán külsőséggé, formalitássá, árucikké válik; 4) végül már kellemetlen tényező lesz, mert zavarja az újabb kultuszok és eszmék érvényesülését.²⁴ A reformkor nemzedékéből a dualizmus korában, ahogy az közismert, Kossuth Lajosnak volt tömegeket megmozgató kultusza.²⁵ Széchenyi István kultuszának alapjait (nem minden előzményt nélkülözve persze) Szekfű Gyula konstruálta meg az először 1920-ban napvilágot látott – majd a Horthy-korszak során

22 *Széchenyi V.*: Töredékek i. m. 246.

23 MNL OL P 623 304. cs. VII. 29. 1. [1902–1907], 301. cs. [1908–1933], 302. cs. [1934–1938], 303. cs. [1939–1944]; Az 1902 és 1932 közötti nemzeti gyűlések jegyzőkönyveit bő kivonatban közli: *Széchenyi V.*: Töredékek i. m. 7–96.

24 *Zeidler Miklós*: A magyar irredenta kultusz a két világháború között. Budapest 2002. 10.

25 *Gerő András*: Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből. Budapest 2004. 53–78.

még további hat kiadásban megjelent – Három nemzedék. Egy hanyatló kor története című munkájában. Szekfű könyve azonban nem történelmi mű. Célja „a potenciális olvasók politikai orientálása volt a múltat erkölcsi és ideológiai példatárként felhasználva”. Széchenyi személye konzervatív reformerként, korának legkiemelkedőbb alakjaként és egyúttal viszonyítási pontként jelenik meg a munka lapjain. Szekfű interpretációjában Magyarország hanyatlásának okozói azok a politikusok, akik letértek a Széchenyi által kijelölt, egyedül helyes útról.²⁶ Széchenyi István alakja kiválóan megfelelt annak a kultikus szerepnek, amelyet a Három nemzedék írója osztott rá: bár Kossuth ellenfele volt, de mégis az utóbbi nevezte a „legnagyobb magyarnak”; pozitív alkotások sora köthető a nevéhez; kimaradt 1848–1849 véres eseményeiből; rengeteget írt, vagyis szinte bármilyen kontextusban idézhető; öngyilkosságának körülményei pedig piedesztálra emelték a személyét.²⁷ Szekfű munkája tehát kijelölte azt az irányvonalat, amelyen Széchenyi kultusza elindulhatott a hódító útjára.

A szokásrend felől megközelítve a kultusz a „szentnek tekintett helyek fölkereséséből, ereklyék gyűjtéséből, szövegek áhítatos gondozásából, szent idők megünnepléséből, szertartásokon való részvételből” áll.²⁸ Széchenyi István kultuszának egyik fő helyszínékként önként adódóan kínálkozott a tisztelt személy végső nyughelye, Nagycenk. A mauzóleumban ráadásul nemcsak a sír előtt lehetett lerakni a kegyeletos megemlékezés virágait, hanem itt volt kiállítva az a ruházat, amelyet a gróf az öngyilkosságakor viselt, illetve egyúttal a lövés nyomán a koponyájából kiszakadt csontdarab is megtekinthető volt.²⁹ A Horthy-korszakra a nagycenki temető már teljes egészében a Széchenyi nemzetség kultuszának szolgálatában állt. Az első lépést ennek érdekében még Széchenyi Ferenc tette meg, aki nemcsak a mauzóleum építtetője volt, hanem 1811-ben áthozatta a franciák által két évvel korábban feldúlt sopronbánfalvi templomból Széchenyi Pál néhai kalocsai érsek

26 *Romsics Ignác*: A „katasztrófa” okai avagy „a Mohácsok és a Trianonok története” valóban „olyan logikus, hogy nemzedék hanyatlik nemzedék után”? *Korunk*, 2007/7. 16–27.

27 *Gerő A.*: Képzelt i. m. 153.

28 *Dávidházi Péter*: „Isten másodszületője”. A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza. Budapest 1989. 5.

29 *Tóth Vilmos*: A Széchenyi család temetkezése Nagycenken. In: Halál és kultúra. Tanulmányok a társadalomtudományok köréből. Szerk. Berta Péter. Budapest 2001. 196.

mumifikálódott holttestét, amely egy nyitott, üvegfedelű koporsóban került elhelyezésre az akkoriban átadott kriptában. Száz évvel később, 1911-ben a Széchenyiek ugyancsak a helyi temetőbe hozatták valamennyi, a 18. század folyamán Fertőszéplakon, Sopronban és Egerváron eltemetett őstüket, akiket a mauzóleum háta mögötti téren, a szabadban felállított díszes kőszarkofágban helyeztek el. Nagycenken tehát egy jelentős szakrális tér alakult ki, a Széchenyi nemzetség kultuszhelyeinek számát pedig megsokszorozták az eredeti nyughelyek emléktáblákkal való megjelölésével.³⁰ A világháború után a nemzetség igazgatótanácsa már 1921 elején kifejezte azon meggyőződését, hogy „a cenki családi sírbolt, mely a legnagyobb magyar porait őrzi, egy kegyetes zarándokló hely lesz, melyet a magyar irredenta szolgálatába fognak vonni, amelyet a ... társadalmi egyesületek ezentúl sűrűn fognak felkeresni, hogy nemzeti érzelmeik tüntetésszerű megnyilatkozásával az elszakított magyar testvéreinknek erőt és bátorítást nyújtsanak”.³¹ Természetesen igen fájdalmasan érintette a Széchenyieket annak lehetősége, hogy a békekonferencia döntése értelmében Nagycenk is az Ausztriához csatolandó területek között szerepelt. Erre azonban az 1921 decemberében megtartott Sopron környéki népszavazások eredményeként végül mégsem került sor, amit nagy megkönnyebbüléssel vettek tudomásul. Hiszen „Elképzelhető sem lett volna, többi közt, hogy a »Legnagyobb Magyar« idegen földben nyugodjék, hogy külföldre kelljen zarándokolnia a magyarnak, ha nagyjaink sírjára koszorút akar elhelyezni!”³² Sopron közelsége és a népszavazás sikere ugyanakkor azt eredményezte, hogy Széchenyi nagycenki kultusza bizonyos tekintetben összekapcsolódott az irredenta propagandával. Horthy Miklós kormányzó például 1922. december 14-én előbb leróta kegyeletét Nagycenken, majd közvetlenül utána Sopronba utazott a népszavazás első évfordulójára rendezett emlékünnepré.³³ Bethlen István miniszterelnök, akit Nagycenk a díszpolgárává választott, 1928. október 13-án helyezett koszorút Széchenyi István sírjára, másnap pedig felavatta Sopronban a népszavazás emlé-

30 Tóth V.: A Széchenyi család i. m. 195., 198.

31 MNL OL P 623 301. cs. VII. 28. 2. 134.

32 MNL OL P 623 301. cs. VII. 28. 2. 154.

33 MNL OL K 428 a) sorozat 1922. december 14. 7. kiadás

két megörökítő Hűségkaput.³⁴ A hivatalosságok mellett a legkülönbözőbb egyesületek érezték szükségét annak, hogy – hangzatos szónoklatok közepette – leróják tiszteletüket Széchenyi sírjánál, amelyről a helyi és alkalmanként az országos lapok is beszámoltak. A korszak vége felé azonban már a kultusz kommercializálódásának jeleit mutatja az az eset, amely a Széchenyiek utolsó nemzeti gyűlésének jegyzőkönyvében került megemlítésre: „Az idegenvezető sekrestyés sajt fantáziájában született családi és történelmi vonatkozású ismereteinek fitogtatása közben hátborzongató mesékkel és kijelentésekkel szórakoztatja a látogatókat. Közben kézilámpással bevilágít abba az üvegszekrénybe, amelyben Széchenyi István által halálakor viselt ruhák vannak elhelyezve, vagy felnyitja Széchenyi Pál kalocsai érsek koporsóját és az üveg alatt fekvő tetemet világítja meg. Mindkét esetben a látogatóra gyakorolt hatást saját meséjének valószínűsítésére használja fel, hogy így tudásáért nagyobb borraalót kapjon.”³⁵

Mivel lényegében a Horthy-korszakra esett Széchenyi jelentősebb alkotásának centenáriuma, ezért tág tere nyílt a különböző ünnepélyes szertartásoknak. 1925-ben a Magyar Tudományos Akadémia alapításának századik évfordulója került országos szinten megünneplésre, amelynek keretében egész évben egymást érték a legnagyobb magyar emlékének szentelt események. A nemzetség igazgatótanácsának 1925. évi jelentése szerint a Széchenyiek igen nagy meglepéssel vették tudomásul, hogy „hogy az Akadémia vezetősége a legelőzékenyebben gondoskodott a nemzetség jelenlétéről. Minden felolvasásra meghívót kaptak, melyeken a nemzetség egyes tagjai részt is vettek, az centenáriumi ünnepi ülésen pedig külön helyek voltak rezerválva a nemzetség tagjai számára.”³⁶ 1927-ben a Nemzeti Kaszinó megalapításának századik jubileumát ünnepelték meg. Június 10-én a kaszinó igazgatói és mintegy kéttucat tagja „szívhez szóló beszéd kíséretében” megkoszorúzta Nagycenken Széchenyi István sírját. Ezt követően „pedig elkövetkezett a legmeghatóbb jelenet, mikor [Perényi Zsigmond báró] tolmácsolva az elszakított Felső-Magyarország hódolatteljes ragaszkodását Széchenyi István eszméihez, elhelye-

34 Pesti Napló, 1928. október 14. 5–6., október 16. 5–6.

35 MNL OL P 623 303. cs. 1943. 1.

36 MNL OL P 623 301. cs. VII. 28. 3. 67.

zett néhány szerény szál virágot a Nemzeti Casino koszorúja mellé.”³⁷ De nem maradt megemlékezés nélkül Széchenyi házasságkötésének kerek évfordulója sem. Ennek emlékére 1936. február 4-én ünnepi misét mondtak a budapesti krisztinavárosi templomban, ahol a nemzetség számos tagja mellett az MTA hattagú küldöttsége is képviseltette magát.³⁸ Végül az ünnepélyes aktusok sorában utolsóként Széchenyi István születésének 150. évfordulójáról emlékezett meg a nemzetségi gyűlések jegyzőkönyve. 1941. szeptember 21-én Budapesten zajlott le a központi ünnepség, Horthy Miklós kormányzó, Bárdossy László miniszterelnök és természetesen a Széchenyiek képviselőinek jelenlétében. Szeptember 23-án Nagycenken, 28-án pedig Sopronban tartottak ünnepségeket. A jegyzőkönyv megfogalmazása szerint „Örvendetes és megható, hogy nagy ősünk eszméinek kultusza ily elemi erővel nyilatkozott meg és kell hogy ez büszkeséggel töltsse el nemzetségünk minden egyes tagjának kebelét.”³⁹

Megjegyzendő azonban, hogy a Széchenyiek nem pusztán sütkérezni kívántak a legnagyobb magyar kultuszának fényében, hanem maguk is aktív alakítói akartak lenni annak. E törekvésekkel kapcsolatban megfigyelhetők a kultuszok egyes sajátosságai. Az szinte magától értetődő, hogy „A kultusz mint beállítódás bizonyos szellemi vagy anyagi értékek rajongó, mértéket nem ismerő, mindenekfölötti tisztelete, tehát teljes és feltétlen odaadás, mely imádata tárgyát minden szóba jöhető vád alól eleve felmenti.”⁴⁰ Emellett azonban felvethető a kultusz papjai legitimitásának problémája is. „Itt ugyanis kérdéses az, hogy kié is ez az igazi hagyomány, ki értelmezi helyesen a ránk hagyományozott szövegeket.”⁴¹ A Széchenyi nemzetség még 1908-ban elhatározta, hogy megíratta a saját történetét, amely munkára Bártfai Szabó Lászlót kérték fel. A terjedelmes monográfia szövege végül három vaskos kötetet töltött meg. Ebből az első kettő még a világháború előtt napvilágot látott, a harmadik azonban, amelyben történetesen Széchenyi Ist-

37 MNL OL P 623 301. cs. VII. 28. 3. 138.

38 MNL OL P 623 302. 1936. 44

39 MNL OL P 623 303. 1942. 284–286.

40 *Dávidházi P.*: „Isten másodszületője” 5.

41 *Lakner Lajos*: Irodalmi kultusz, identitás, legitimitáció. In: *Az irodalom ünnepei*. Szerk. Kalla Zsuzsa. Budapest 2000.

ván élete és működése is tárgyalásra került, különböző nehézségek miatt csak 1926-ban jelenhetett meg.⁴² Azt egyelőre nem tudom megmondani, hogy Bártfai tollát mennyire irányították kézi vezérléssel, de az biztosnak látszik, hogy szorosan nyomon követték a munkáját. A monográfia megírásának koordinálására felállított bizottság beszámolója szerint Bártfai „Széchenyi Istvánról oly munkát akar nyújtani a 3-dik kötetben, hogy ... minden vitás esetben a Széchenyi Nemzetség tekintélye oszlassa el az irodalom homályait.”⁴³ A Széchenyiek ízlésének megfelelően komponálta meg A híd címet viselő színművet Herczeg Ferenc is. Ezen alkalomból az 1926. évi nemzeti gyűlés elhatározta a Horthy-korszak ünnepezt írójának üdvözlését, aki „ily téren mint első tesz bátor hitvallást Széchenyi eszméinek egyedüli üdvössége mellett.”⁴⁴ (Bethlen Istvánhoz hasonlóan 1928-ban Herczeget is Nagycenk díszpolgárának választották.)⁴⁵ Az irodalom terén azonban a kultuszt relativizálók is megjelentek. 1936 elején a Széchenyiek éles kirohanásokat intéztek a sajtóban Surányi Miklós Egyedül vagyunk című történelmi regénye ellen. Véleményük szerint Surányi túllépte az írói szabadság határát, és olyan dolgokat közöl Széchenyi Istvánról, „amelyek alkalmasak arra, hogy ezen nagy ember nimbuszát kisebbsítsék.”⁴⁶ 1943-ban a nemzetség egyik tagja hasonló okból szólalt fel Nagy László ellen. Tudomása szerint az írótól „Széchenyi címen egy könyv jelent meg, amely állítólag Széchenyi Istvánt igen kedvezőtlen és a valóságnak nem megfelelő színben tünteti fel. Kéri az Igazgató Tanács tagjait, hogy a könyvet olvassák el és ha ezeket beigazoltnak látnák, hívassék össze egy rendkívüli Igazgató Tanácsi ülés melyen határozat hozasson a szükségesnek mutatkozó megtorló intézkedések megtételére.”⁴⁷

Különösen hisztérikusan reagáltak a Széchenyiek abban az esetben, amikor Istvánnak a sógornőjével, Karolinával való állítólagos viszonya került szóba. Lényegében ez a kérdés állt a Surányi Miklóssal folytatott pengeváltások

42 *Bártfai Szabó László: A sárvár-felsővidéki gróf Széchenyi család története I-III.* Budapest 1911., 1913., 1926.

43 MNL OL P 623 301. cs. VII. 28. 3. 3.

44 MNL OL P 623 301. VII. 28. 3. 64.

45 Pesti Napló, 1928. október 14. 5.

46 MNL OL P 623 302. 1936. 43–44.

47 MNL OL P 623 303. 1942. 4.

középpontjában.⁴⁸ De igen óvatosan jártak el akkor is, amikor 1932-ben egy „Nach meinem Tode zu verbrennen” feliratot tartalmazó, lepecsételt levélköteget találtak Széchenyi István levéltári hagyatékában. Először az volt a nemzetség álláspontja, hogy a csomagot fel kell bontani, de csak az igazgatótanács lehet jelen az aktus során. Hamarosan viszont meggondolták magukat, és az örökhagyó akaratának megfelelően a megsemmisítés mellett foglaltak állást. Végül, sokévi huzavona után, 1938 márciusában Hóman Bálint kultuszminiszter, valamint a Nemzeti Múzeum főigazgatója és a nemzetség két tagja jelenlétében felbontásra került a rejtélyes levélköteg. Az igazgatótanács jelentése szerint „A főigazgató kezében, ki a lepöcsételt kis csomagot fölbontotta, remegett a nagy papírolló! Fölbontáskor 33 darab irat került elő, melyek egyenkénti áttekintése mindenesetre csalódást okozott annak, aki szenzációt várt.” – vagyis semmiféle intim vagy dehonesztáló részletet nem tartalmaztak a frissen előkerült levelek.⁴⁹

Lakatos Ernő szerint „[a] XIX. század fejlődési iránya mutatja meg leginkább, hogy mennyire atomizálódott és apró társadalmi csoportokra bomladozott a főúri rendünk.”⁵⁰ Ez a folyamat általában nem állt meg a főnemesi nemzetségek határain. A Széchenyiek azonban, a 20. század első éveiben megteremtett intézményes kereteket kihasználva, azt valós tartalommal megtöltve, a két világháború közötti időszakban képesek voltak saját elvekkkel és érdekekkel rendelkező csoportként reprezentálni magukat. Identitásuk egyik kulcseleme Széchenyi István személye volt, akinek két világháború közötti hivatalos kultuszát szemmel láthatóan teljes beleéléssel támogatták.

48 MNL OL P 623 302. 1936. 43.; Pesti Napló, 1936. március 11. 9.

49 MNL OL P 623 301. 1933. 12., 25.; MNL OL P 623 302. 1934. 139.; MNL OL P 623 302. 1936. 4.; MNL OL P 623 302. 1938. 22–23.

50 Lakatos Ernő: A magyar politikai vezetőréteg 1848-1918. Társadalomtörténeti tanulmány. Budapest 1942. 23–24.